

A RÉSZBEN AZ EGÉSZ: BALASSA IVÁN REGIONÁLIS KUTATÁSAI ÉSZAKKELET-MAGYARORSZÁGON

Viga Gyula
etnográfus, Miskolc

Absztrakt: A közlemény Balassa Iván (1917–2002) néprajzkutató északkelet-magyarországi kutatásait összegzi születésének 100. évfordulója alkalmából. Balassa Iván 1956–1961 között a sárospataki Rákóczi Múzeum igazgatója volt, amikor – már nemzetközileg ismert etnográfusként – bekapcsolódott a térség néprajzi feltárásába. A Bodrogközben, az abaúji Hegyközben és Tokaj-Hegyalján végzett kutatásai önálló monográfiákban és tanulmányokban összegződtek, de a térséghez, különösen a hegyaljai szőlő- és borkultúra vizsgálatához való kötődése élete végéig elkísérte őt. Az írás az életpálya vonatkozó eredményeit veszi számba, hangsúlyozva a sokoldalú tudós jelentős hatását az északkeleti régió néprajzi kutatására.

Kulcsszavak: Bodrogköz, abaúji Hegyköz, Tokaj-Hegyalja, Sárospatak, mondák, hegyvidéki földművelés, borkultúra, német telepes falvak

1. kép A 80 éves Balassa Iván. Fotó: Tari János, 1997.
Fig. 1 The 80-year-old Iván Balassa. Photo by János Tari, 1997.

Balassa Iván 1956. március 15-én foglalta el a munkahelyét Sárospatakon, a Rákóczi Múzeumban.¹ Az Északkelet-Magyarországhoz kapcsolódó kutatásai egyik

meghatározójaként szólnom kellene pataki kötődéséről, az őt itt ért hatásokról, s azokról a személyekről, akik itteni tájékozódását és munkáját befolyásolhatták (BENCSIK 2003, 583–586., TÓTH 2003, 589–596). Mivel februárban a Magyar Néprajzi Társaságnál elmondott előadásomban megemlékeztem erről a kérdéskörrel

¹ A *Tisztelet az Alapítónak* című konferencián elmondott előadás (Sárospatak, 2017. május 30.) szerkesztett változata.

(VIGA 2017), ráadásul a mostani tanácskozásunkon önálló előadásban szerepel Balassa Iván és Sárospatak kapcsolata, csupán megemlítem néhány közvetlen munkatárs nevét ebből az időszakból. Az elődöt, *Dankó Imrét* (1922–2008), aki egy évig még Patakon maradt Balassa Iván ideérkezése után. *Román Jánost* (1921–1986), az egykori pataki teológust, a református gyűjtemény levéltárosát, *Takács Bélát* (1930–1997), aki 1958-tól a Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei önálló múzeumának vezetője volt, és segítőtje Balassának a tárgygyűjtő munkában, valamint az ugyancsak pataki diák majd tanár, nyelvész *Bakos Józsefet* (1912–1997), aki 1952-ben az egri főiskola tanára lett, de Patakka a kapcsolata megmaradt, és munkái A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetei sorozatban később is megjelentek. Szándékosan a végére hagytam a legmeghatározóbb személyiség, abban az időszokban a pataki szellemiség letéteményese, Újszászy Kálmán nevét, akinek a tanítványai, különösen az egykori faluszeminárium hallgatói Balassa Ivánt befogadták és segítették a gyűjtőmunkájában. Újszászy Kálmán helyismerete indította el őt a *Bodrogköz, az abaiji Hegyköz és Tokaj-Hegyalja* kutatására, ő javasolta azok külön-külön történő vizsgálatát is az egyes tájak néprajzi sajátosságainak jobb megértéséhez (BALASSA *et al.* 1996). S ő adta Balassa Iván kezébe Patak tanácsának a 16–19. század között magyarul vezetett protokollumait és a református egyházmegye vizitációs jegyzőkönyveit, ami – a város újkori történetjének megismerése mellett – alapja volt a belterületre vonatkozó történeti topográfia elkészítésének, Balassa 1994-ben megjelent *Sárospatak történeti helyrajza a XVI–XX. században* című könyvének (BALASSA 1994a). De munícióval szolgált ez az anyag a pataki évektől hűséges munkatárs és barát Kováts Dániellel 1997-ben kiadott *Sárospatak határának helynevei* című kötethez is, ami a kiterjedt pataki határ történeti topográfiája (BALASSA–KOVÁTS 1997).

Hangsúlyozni kell Balassa Iván személyiségének, kutatói, tudósi habitusának néhány jegyét, módszerének néhány vonását, vagyis azokat az ismérveket, amelyek – mind a Patakon töltött évek alatt, mind később – felismerhetők a térségünkkel kapcsolatos tudományos eredményeiben. Előljáróban szeretnék emlékeztetni, hogy Balassa Iván majd 40 évesen, ereje teljében, akkori kutatói tapasztalatainak teljes vértezetében, a korszakban lehetséges nemzetközi tájékozottsággal érkezett Sárospatakra. A fővárossal és a szakmai intézményrendszerrel, a tudományszakok művelőivel a kapcsolatát mindvégig megtartotta. Tanulságos azonban megfigyelni, milyen nyitott volt az új feltételek, az itt kínálgató témák iránt, s hogy azokat mennyire teljességre törekvően igyekezett értelmezni, beépíteni tudósi kellékárába. Az apróbb

megfigyelései, közleményei is jelzik a néprajzi kérdésfelvetésekben való tájékozottságát, s hogy a külön is közreadott részadatok milyen erőteljesen szervesültek a későbbiekben az átfogóbb feldolgozásokban. Az egész életművet felületesen áttekintve is felismerhető annak tudatos szerkezete, ami ugyan folyamatosan bővül, fejlődik, módosul, de az új elemek mindig organikusan az egészszel szervesülve jelennek meg. A továbbiakban bemutatásra kerülő eredményei kapcsán azt is szándékozom igazolni, hogy a lokális adatokban és regionális értelmezésekben Balassa Iván mindig a hagyományos kultúra egészének rendszerére figyelt, s még a látszólag gyors, részleteiben nem kifejtett munkáiban is felismerhető a térbeli és a történeti tájékozottság, nem utolsósorban a tudományköziségre való törekvés.

1. A bevezetőben már említett levéltári források kapcsán jutott el Balassa Iván Tokaj-Hegyalja és környéke német telepei – több tanulmányában tárgyalt – településtörténetének feltárásához. A török kiűzését és a Rákóczi szabadságharcot követő korszak Magyarországon a gazdasági reorganizáció időszaka volt, aminek folyamatában – az 1722–23. évi országgyűlés támogatásával – mind a kincstári, mind a magánföldesúri birtokokon jelentős telepítésekkel igyekeztek pótolni a háborús időszakban elvesztett népességet, egyben biztosítani az újfajta gazdasági törekvések emberi erőforrását. Németország korabeli gazdasági és társadalmi helyzete, különösen a parasztság állapota jelentős hajtóereje volt ennek a folyamatnak, aminek eredményeként – közvetítők segítségével – jelentős német (sváb) csoportok érkeztek Északkelet-Magyarországra is. Balassa Iván három nagyobb hullámát tárta fel ennek a folyamatnak Tokaj-Hegyalján és az érintkező tájakon. Bemutatta a tokaji kamarai birtokhoz tartozó *Rakamaz* szervezett német betelepülését. E németek utódai a 20. századra teljesen elmagyarosodtak. *Rátka, Herceghát* (korábban *Trautsonfalva*) és *Károlyfalva* sváb lakossága 1750–1754 között több csoportban érkezett Trautson herceg uradalmának szervezésében. Balassa kutatása nem csupán a megtelepedés időrendjének és a telepítési szerződésekből rögzített feltételrendszerének tisztázása, valamint az új telepések létformájának megrajzolása miatt jelentős, hanem azért is, mert felfigyelt az újfajta népesség pulzáló létszámára, az uradalommal és a környező magyar településekkel való egyenetlen viszonyára, s annak következtében egyes családok és csoportok elvándorlására, továbbköltözésére is. E magántelepítések során a népesség egy viszonylag összefüggő területről érkezett, nyelvjárásában és szokásaiban közel állhatott egymáshoz, és Balassa szerint mindez összetartozásukat és nyelvük, műveltségük egyes elemeinek fennmaradását

eredményezte. A telepítések utolsó hulláma II. József uralkodásának időszakára esett: 1785-ben jött létre Újpaták, más néven *Józseffalva*, aminek a betelepüléskor kb. 200 főre tehető népessége már a 19. század folyamán elmagyarosodott, az 1912-ig önálló közigazgatási egység Sárospatákba olvadt bele. 1785–1789 között telepedett meg a Sátoraljujhely melletti *Hosszúláz* népessége, amely a 19. század végén a vele egybeépült, szlovák nyelvű Kisbányácskával együtt alkotta *Széphalom* települését, mindeközben elveszítve német nyelvét és műveltsége számos korábbi vonását (BALASSA 1959a, 1962, 1973b, 285–320, 1975d; LENGYEL 1969, 233–245. Zemplén vármegye 18–19. századi nemzetiségi viszonyaihoz: BARTHA 2009, 348–359; TAMÁS 1999). Balassa Iván önálló tanulmányban körvonalazta a sváb települések és hagyományos építkezésük specifikus vonásait. A kérdésfelvetése önmagában érdekes, s tanulságosak azon megállapításai, hogy a 20. század utolsó harmadában még fellelhető etnikus jegyek elsősorban a svábok közös telepítésének rendjében és társadalmukban, például az örökösödési rendjükben gyökerezik, mert a többi, a táji adottságok és a környező magyar települések által is befolyásolt kulturális vonásaik lényegesen mobilabbak voltak (BALASSA 1984, 267–280).

2. 1964-ben jelent meg Balassa Iván monografikus feldolgozása, melyben a hagyományos gazdálkodás, különösen a gabonatermesztés avatott kutatójaként a kárpáti és az alpi területekkel érintkező középhegységi térség történeti tája, az abaúji Hegyköz földművelésének történeti-néprajzi feltárására vállalkozott. Egy olyan vidék és az érintkező tájak 22 települését vizsgálta meg, ahol a földművelés mellett az állattartás, az erdő és a gyümölcsstermesztés jelentette a megélhetés alapját, és a sokféle tevékenység az alföldi paraszti közösségektől eltérő társadalomszerkezetbe volt beágyazva; ahol a gyenge minőségű talaj, a hegyek közötti elzártság, a zord időjárás, nem utolsósorban a nagybirtokok szorítása konzerválta a paraszti munka eszközkészletét és technikáját, s a gyenge megtartó erő a népesség erős fluktuációját eredményezte, beleértve az idegen ajkú csoportok megtelepedését is (BALASSA 1964/2000). Nemcsak felmérte a hegyvidéki gazdálkodás archaikus vonásokat őrző jellegét, hanem a 17. századtól a termelőszövetkezetek megalakulásáig egy történeti ívként rajzolta meg változásainak folyamatát. Munkájának egyik pillére a gazdaságtörténet, aminek tanulságait értő módon fonta egybe a recens gyűjtések adataival, hangsúlyozva a Hegyköz falvainak történetileg változó gazdasági szerepét és megtartó erejét. A vizsgált falvak népességtörténetének időrendjét és változását a műveltség egészét ért hatásokkal kapcsolja össze (IKVAI

1965, 477–478). Balassa folyamatrajzában a nyomásos gazdálkodás, a nyomásokon kívüli földek használata, a talajmegmunkálás eszközei és technikája, a különböző növénykultúrák módosulása, a rétgazdálkodás és még számos témakör három-négy évszázados folyamat nyalábjai szervesülnek. Rámutat, hogy a történeti táj nem egységes, és a nyitottabb déli részt könnyebben érik el a különféle hatások. Részletezően tárgyalja a vidék gazdálkodásának eszközkapcsolatait mind a kárpáti térséggel, mint pedig Tokaj-Hegyaljával és a magyar Alföld északi sávjával, bemutatva az azokat hordozó csoportok időszakos vándorlásait is. Felismeri, hogy főként a relatív modernizációval, inkább a táj délebbi részén jelennek meg az alföldi földművelés egyes eszközei és technikái (pl. a kaszás aratás, csapófás kaszák, 18 kévés gabonakeresztek), azonban a Hegyköz középhegységi mezőgazdálkodása többet megőrzött azoknál a magashegyi földművelés elemeiből. A kötetben sokféle módon megnyilatkozik a nyelvész kutató is: a Hegyköz tájfogalom elterjedésétől az egyes eszközök és eljárásmodok elnevezéséig tárja fel a nyelv történeti rétegeit és az idegen nyelvű telepés népesség ez irányú hatását. Balassa Ivánnak a hegyközi földművelésről írt monográfiája – együtt Ikvai Nándor 1967-ben megjelent hasonló zempléni összegzésével – máig az alapja a középhegységi területek agrár-etnográfiai ismeretének (IKVAI 1967).

Északkelet-Magyarország, Zemplén mellett Szabolcs, Szatmár, Bereg és Ugocea 18–19. századi levéltári iratai adták a tényanyagát Balassa Iván extenzív állattartással foglalkozó tanulmányának is. Egyfajta rendszerként írta le a folyók mentének ártéri tölgyeseire vándoroltatott sertésnyájak legeltetését, a víz menti takarmánybázis hasznosításának rendjét és gyakorlatát. (Tanulmányában jelentős helyet foglal el néhány bodrogi közti település erdeire, főként a Sátoraljujhelyhez tartozó, Bodrogi Longi erdő makkoltatására vonatkozó levéltári anyag.) Igazolta, hogy az *avas* szavunk a nyár végétől tilalmasban tartott, az őszi folyamán – helyi és máshonnan fogadott állatállománnyal makkoltatott – erdőterületet jelölte. A szó jelentéstörténetéhez Balassa külön tanulmányban kapcsolta hozzá az extenzív állattartás másik két műszavát, a pásztorkodás takarmánybázisához köthető *avar* és a *havas* kifejezéseket (BALASSA 1973c–d; SZABADFALVI 1970).

3. A pataki várból Balassa Iván első gyűjtőútjai a Bodrogi közbe vezettek. Ahogy visszaemlékezésében fogalmazott: „*Szinte egyetlen település sem akadt a magyarországi Bodrogi közben, melyben ne lettek volna olyanok, akik nemcsak segítették a múzeumot, hanem maguk is a gyűjtők egyre népesedő táborához csatlakoztak.*” (BALASSA 2002, 25)

A néprajzi gyűjtők közül *Kántor Mihályt* (1885–1968) emelem itt ki: a cigándi néptanítót Simonyi Zsigmond és Bátky Zsigmond ismertette meg a nyelvtudománnyal és a néprajzzal, ők közölték első írásait is. Balassa Iván valóságos elíziumként emlegette Kántor Mihály házát és családját. Szakmai kapcsolat és barátság kötötte őt a karcsai tanár, kiváló néprajzi gyűjtő *Nagy Gézához* (1930–2002) is, aki egész életét a Bodroglak néprajzi feltárásának szentelte (NAGY 1985).

Balassa első bodroglaki tanulmánya már 1956-ban megjelent, amiben az 1898-as agrárszocialista mozgalom emlékművét adta közre. A folyószabályozást és vízrendezést követően – hasonlóan a Kárpát-medence más tájaihoz – a természettől elhódított bodroglaki szántóföldek zömmel nem az egészségtelen birtokstruktúra javítását szolgálták, hanem a latifundiumokat gyarapították. A Bodroglak falvaiban az elégedetlenség a szervezkedésig jutott, aminek katonai erővel vetettek véget. A vidék gyenge megtartó ereje már az azt megelőző évtizedben is az újvilági kivándorlás felé hatott, ezek az események felgyorsították ezt a folyamatot. Balassa írásának az egyik fő forrása *Csáki Kú* József Amerikát járt cigándi parasztember volt, aki versbe szedett naplójában örökítette meg ezeket a történeteket, csakúgy, mint amerikai útjait (BALASSA 1956). Balassa Iván később önálló tanulmányban tárgyalta a bodroglaki kivándorlást, megkülönböztetett figyelmet szentelve a hagyományos kultúrára és társadalomra gyakorolt hatásainak (BALASSA 1978, 215–238, 2001c, 36–45). A *Lápok, falvak, emberek* kötetben fontos szerep jutott ugyan a cigándi paraszt verselő szövegeinek, de az élete utolsó éveiben gyakran emlegetett elképzelése, a Csáki Kú-napló önálló feldolgozása nem valósult meg (FEJŐS 2014, 319–374).

A Bodroglak kutatásának jelentős eredménye, s Balassa Iván életművének is fontos fejezetét képezi a *Karcsai mondák* 1963-ban napvilágot látott kötete. Ezernél több mondát, szöveget vett magnetofonra, ill. jegyzett le, abból 393 jelent meg a könyvben. Aránylag kevés ebből a történeti monda, annál gazdagabb a természetfeletti erővel rendelkező emberek, állatok, növények, tárgyak valamint a természetfeletti lények anyaga. Bár élete során többször foglalkozott folklór témákkal, azt azonban rá jellemzőnek gondolom – az Új Magyar Népköltési Gyűjtemény kötetében a gyűjtő mellett gyakran folklórtudósok rendszerezik a szövegeket –, ahogyan beleállt ebbe a munkába, és egészében értelmezte a közreadott anyagot. Nagy teret szentelt a monda műfaji kérdésének, a mesékkel való kapcsolatának. Különösen gazdag a gyűjteményben a *hiedelemmonda*-anyag, amely kifejezés – Dömötör Tekla

szerint – Balassa Iván Karcsai mondák című kötete révén nyert polgárjogot (DÖMÖTÖR 1981, 11). A könyvet az Ethnographiában ismertető Németh Imre arra mutatott rá, hogy a kötet válogatása és értelmezése lényegében a közösség hiedelemrendszerét rajzolja meg (BALASSA 1963). Ebben nincs semmi meglepő, mert a Bodroglak falvaiban rendkívül gazdag volt ez az epikus hagyomány: a *tudós* pásztorok, a különleges adottságok birtokában levő *kocsisok* és más *tudományosok*, a *garabonciás*, a földet hamisan mérő, büntetésül éjszaka a mérőláncát csörgető *indzsellér*; az egykori lápok helyén fel-felvillanó tűz teljesen megszokott része volt a közelmúltban is az idősebb nemzedékek elbeszéléseinek. S nem elhanyagolható az sem, hogy Balassa Iván számára ezek a szövegek – például a *Luby Margit* szamosháti kocsistörténetét a magyar hitvilág korai rétege felé fordító barát, *László Gyula* révén is – népünk archaikus világképét közvetítették. Luby Margit tudós kocsisát, *Köcsönt* a Bodroglakban *Cifra Gyurinak* hívták – Balassa külön tanulmányt írt róla –, de a különleges képességük egy tőről fakadt (BALASSA 1999, 385–400). Bizonyos, hogy Balassa Iván gyűjteménye inspirálta az északkeleti térség hasonló folklórgyűjteményeinek megszületését is: Nagy Géza karcsai népmese-gyűjteménye mellett főként a taktaszadai református lelkész, Szabó Lajos mondakötetére kell itt gondolnunk (SZABÓ 1975).

1975-ben jelent meg Balassa Iván ismeretterjesztő kötete a Bodroglakról *Lápok, falvak, emberek* címmel. A könyv előszavában Ortutay Gyula fogalmazta meg, hogy a bodroglaki mondák hangulata, a régies szövegük által megrajzolt világ mennyire jelen van Balassának ebben a munkájában is, hordozván a szerző tájról alkotott felfogását, viszonyát e vidék népéhez (BALASSA 1975a, ORTUTAY 1975, 5–6). A könyv hangulata, szerkezete valóban emlékeztet az előző generáció klasszikus táj- és népleírásaira: Györffy István Nagykunsági krónikájára, Ecsedi István Poros országutakon című munkájára (GYÖRFFY 1922, ECSI 1925). A kötetben a Bodroglak történelme a mondákban, elbeszélésekben jelenik meg, a szerző szövege is a történetmondás vonulatába illeszkedik. Különösen gazdag és színes leírás szól a lápok hasznáról, a pásztorok világáról, a homokhátra szorult falvak népének hétköznapijairól és ünnepeiről, az emberi élet fordulójának régies elemeiről. S megjelenik benne a vízrendezést, folyószabályozást követő társadalom állapota, az amerikai kivándorlás is. A könyv a néprajzi ismeretterjesztés klasszikus munkája. A lápi életmód, az ártéri gazdálkodás régies formája rendkívül sok archaikus elemet őrzött meg, amelyek kutatása Balassa Iván egész pályafutását végigkísérte a szülőföldtől, a bihari Sárrétől a Bodroglakban

fellelt emlékekig. E régies elemek gyűjtése hosszú idő alatt önálló tanulmányokká érett: például a *harmatkása* feldolgozása során annak lehetséges ószövetségi előfordulásától az újkori botanikai munkákon át nyelvi, irodalmi és néprajzi emléktanyag szintézisét végezte el (BALASSA 1991b, 147–162, 1992, 2001b).

4. Időrendben a végére maradt, de volumenében és Balassa Iván életművében talán legerőteljesebb és különösen koherens Tokaj-Hegyalja szőlő- és borkultúrájának feltárása. A közel félszázados kutatómunka szerves egysége nem csupán a tudósi habitus eredménye, hanem a témáé is: a termelési táj agrártörténeti, társadalomtörténeti, művelődéstörténeti, nyelvészeti és néprajzi feltárása is egységes kutatói figyelmet és fegyelmet igényelt, s igazán testhezálló feladat volt számára. Egyaránt foglalkoztatták őt a Tokaj-Hegyalját ért külső hatások – a már említett telepese csoportok szerepe, a jelentős munkaerőt akkumuláló térség időszakos (magyar, szlovák, ruszin) vendégmunkásainak befolyása –, s a vidék kifelé gyűrűszerűen táguló gazdasági és kulturális hatása a borkereskedelemtől (görögnek nevezett ortodox csoportok, lengyelek, németek, zsidók) a tokaji hírének, márkanévnek a változásáig (BELUSZKY 2012, 15). Mindennek természetesen a szőlőművelés technikájában és eljárás módjában, a borfeleségekben és a történeti táj egész társadalmi és kulturális habitusában megragadható változása az, amiben Balassa sokirányú tájékozottsága, figyelme talán leginkább kibontakozhatott (OROSZ 1995, 12–15). Az 1991-ben megjelent monográfia, Tokaj-Hegyalja szőleje és bora megfogalmazásáig tanulmányok sora vezetett (BALASSA 1961, 1973a, 1975b–c, 1975e, 1982, 1985, 1987, 1988, 1991a), de ennek a dinamikus történeti tájnak a témái később is felbukkannak az életműben (BALASSA 1994b, 483–486).

Ha zárásként végigtekintünk Balassa Iván tudományos pályáján, megállapítható, hogy, a publikációk meglehetősen sűrű szövetű korpuszában a pataki évek alatt is végighúzódnak a kutatói érdeklődés fő irányai, gyakran hosszú időmetszetek, folyamatrajzok, amelyek aktuális/lokális megfigyelésekkel, adatokkal, olykor ötletekkel, feladatokkal, új témákkal egészültek ki. Szemléletében ekkorra kikristályosodtak alapvető tudományos elvei, mint például az, hogy a tanulmányaiban szereplő rendkívül gazdag történeti és néprajzi anyag messze nem csak a variánsok időbeli és térbeli sokféleségét hivatott bizonyítani, hanem a módszereiben elől álló összefüggéseket is: az etimológia lehetőségét, s hogy a különböző nyelvi alakok a tájhasználatban, a flóra és fauna hasznosításában, nem utolsósorban a termelőgazdaság célkitűzéseiben és eszköz kultúrájában

lezajlott változások folyamatának építőkövei voltak (BALASSA 1971, 323–331, 1976, 63–73, 1997, 166–170). Bár jellemző, hogy munkáiban egy-egy témakör induktív módon épül fel a kisebb egységekből az összegzésig, nem ritka, hogy egy monografikus feldolgozás után még új adatokkal és szempontokkal nyúl vissza előző témáihoz. Korábban megkezdett munkái – például a kandidátusi fokozatot jelentő kukorica-monográfiája – a pataki évek alatt értek könyvvé (BALASSA 1960), a Bodroglóközben, az abaúji Hegyközben és Tokaj-Hegyalján végzett kutatásai pedig zömmel csak később összegződhetnek. A pataki évek alatt sem adta fel a nemzetközi tájékozódását, s a lokális adatokon nyugvó írásai tágabb horizontba illeszkedtek. Mindig az „egészre” figyelt, s az apró adatok, megfigyelések sem önmagukért valók a munkáiban. Ilyen módon az Északkelet-Magyarországról megjelent feldolgozásai tájainkat a történeti-néprajzi kutatás országos szintjére, nem ritkán nemzetközi figyelmet is keltő magaslatra emelték.

Balassa Iván fogalmazta meg, hogy a pataki évek a „feltöltekezést” jelentették számára, amit munkássága második felében megjelent publikációi igazolnak. Ebben megítélésem szerint egyaránt felismerhető a személyes kapcsolatok, barátságok szerepe – még élete utolsó éveiben is recenziálta az itteni műhelyekből kikerülő munkákat, figyelemmel kísérte a térség történéseit –, valamint az, hogy továbbéltek benne, és teljességükben még lezáratlanoknak gondolta a kutatói rendszerében az itt rögzített problémák egy részét. Ezért is keresett roppant tudatosan új, főleg fiatal munkatársakat a bevégetlennek gondolt feladatokra. Ez utóbbi ugyancsak szimpatikus vonása volt Balassa Iván tudósi habitusának.

IRODALOM

BALASSA Iván

- 1956 *Földosztó mozgalom a Bodroglóközben 1898-ban*. A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetei, 2. Sárospatak.
- 1959 Német falvak a Tokaj-Hegyalján. *Borsodi Szemle* III/3–4, 4–45.
- 1960 *A magyar kukorica. Néprajzi tanulmány*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- 1961 Furmint. *Magyar Nyelvőr* LXXXV, 94–96.
- 1962 Medzevski robotnici pri zemnich upravach. *Slovenský národopis* X, 121–123.
- 1963 *Karsai mondák*. Új Magyar Népköltési Gyűjtemény XI. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- 1964 *Földművelés a Hegyközben*. Mezőgazdaságtörténeti Tanulmányok 1. Magyar Mezőgazdasági Múzeum, Budapest.
- 1971 A szókincs és az anyagi kultúra kutatása. *Népi kultúra – Népi társadalom* V–VI. 323–331. Akadémiai Kiadó, Budapest.

- 1973a A szőlőművelés és a borkezelés változása a XVI–XVII. században Tokaj-Hegyalján. *Agrártörténeti Szemle* XV, 1–12.
- 1973b A tokaj-hegyaljai német telepítések történetéhez. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* XII, 285–320.
- 1973c Makkoltatás a Kárpát-medence északkeleti részében a XVI–XIX. században. *Ethnographia* LXXXIV, 53–79.
- 1973d A legeltetés három műszava: avas, avar, havas. *Magyar Nyelv* LXIX, 296–305.
- 1975 *Lápok, falvak, emberek. Bodrogeköz*. Ortutay Gyula előszavával. Gondolat, Budapest.
- 1975b Faktorok (közvetítők) Tokaj-Hegyalja XVIII. század végi és XIX. század eleji borkereskedésében. *Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei* 1973–1974. 145–159. Budapest.
- 1975c A filoxéra Tokaj-Hegyalján. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* XIII–XIV, 305–332.
- 1975d Zur Geschichte der deutschen Kolonisation im Tokaier Bergland. *Beiträge zur Volkskunde der Ungarndeutschen*, 67–103. Budapest.
- 1975e A tokaj-hegyaljai borfélések terminológiája. *Magyar Nyelv* LXXI, 299–308, 417–424.
- 1976 Az etimológia és a néprajzi kutatás. In BENKŐ Loránd–K. SAL Éva (szerk.): *Az etimológia elmélete és gyakorlati alkalmazása*. Nyelvtudományi Értekezések LXXXIX, 63–73.
- 1978 A Bodrogeköz. *Népművészeti Akadémia. Néprajzi előadások*, 215–238. Budapest.
- 1982 Adatok a zsidók szerepéhez Tokaj-Hegyalja vidékének szőlőművelésében és borkereskedésében (1791–1841). *Évkönyv, 1981–1982*. 5–27. A Magyar Izraeliták Országos Képviselete. Budapest.
- 1984 A tokaj-hegyaljai német telepek építkezésének néhány sajátossága. In KUNT Ernő–SZABADFALVI József–VIGA Gyula (szerk.): *Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon*. Herman Ottó Múzeum, Miskolc. 267–280.
- 1985 A tokaj-hegyaljai aszúbor és eszencia 1790–1810 között. *A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei* 1984–1985, 123–148.
- 1987 A tokaj-hegyaljai aszú korai története. *Az Egri Múzeum Évkönyve* 23, 223–238.
- 1988 A tokaj-hegyaljai szőlőművelés munkaszervezetének néhány vonása a XVI–XX. században. *Agrártörténeti Szemle* XXX/3–4, 271–305.
- 1990 *A magyar gabonatermelés néprajza*. Néprajz egyetemi hallgatóknak 7. Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszék Debrecen.
- 1991a *Tokaj-Hegyalja szőlője és bora*. Tokaj-Hegyaljai ÁG. Borkombinát, Tokaj.
- 1991b A harmatkása. In UJVÁRY Zoltán (szerk.): *Történelem, régészet, néprajz. Tanulmányok Farkas József tiszteletére*. Ethnica. Debrecen. 147–162.
- 1992 Adatok a Bodrog halászatának történetéhez: a kesz. In BENCSEK János–SZAKÁL Jenőné (szerk.): *Tokaj és Hegyalja VII. Az 1991. szept. 20-án rendezett bodrogkeresztúri tanácskozás előadásai*. Zempléni Múzeumok Baráti Köre. Miskolc. 75–83.
- 1994a *Sárospatak történeti helyrajza. XVI–XX. század*. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár. Miskolc–Sárospatak.
- 1997 Az Új Magyar Tájszótár és a néprajzi kutatás. In *Emlékkönyv B. Lőrinczy Éva hetvenedik születésnapjára*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 166–170.
- 1999 Cifra Gyuri, a Bodrogeköz tudós kocsisa. *Szépséghalom. A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve* 10, 385–400. Sátoraljaújhely.
- 2000 *A Hegyköz földművelése*. Száz Magyar Falu Könyvesháza Kht. Budapest.
- 2001a Gabonatermesztés. In PALÁDI-KOVÁCS Attila (főszerk.): *Magyar Néprajz II. Gazdálkodás*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 295–433.
- 2001b Adatok a lápok életéhez. In BALI János–JÁVOR Kata (szerk.): *Merítés. Néprajzi Tanulmányok Szilágyi Miklós tiszteletére*. MTA Néprajzi Kutatóintézet–ELTE Tárgyi Néprajzi Tanszék. Budapest. 59–74.
- 2001c A Bodrogeköz és az amerikai kivándorlás a 19–20. század fordulóján. In BALASSA Iván *et. al.* (szerk.): *Előadások a Bodrogeközről*. Bodrogeközi Művelődési Egyesület. Sárospatak. 36–45.
- 2002 Sárospataki éveim (1956–1961). *Honismeret* XXX/3, 24–27.
- BALASSA Iván–KOVÁTS Dániel
1997 *Sárospatak határának helynevei*. A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetei 33. Sárospatak.
- BALASSA Iván–KOVÁTS Dániel–SZENTIMREI Mihály (szerk.)
1996 *Újszászy Kálmán Emlékkönyv*. Gondozta: Koltay Gábor. Szabad Tér Kiadó, Budapest.
- Ifj. BARTA János
2009 „Ha Zemplén vármegyét az útas vizsgálja...” *Gazdálkodás és társadalom Zemplén megyében a 18. század végén*. Speculum Historiae Debreceniense 3. Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, Debrecen.
- BELUSZKY Pál
2012 Hegyalja – A páratlan táj. In FRISNYÁK Sándor–GÁL András (szerk.): *Tokaj-hegyaljai borvidék. Hazánk első történeti tája*. Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajztudományi Intézete–Szerencsi Bocskai István Gimnázium. Nyíregyháza–Szerencs. 7–21.
- BENCSEK János
2003 Balassa Iván Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* XLII, 583–586.
- DÖMÖTÖR Tekla
1981 *A magyar nép hiedelemvilága*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- ECSEDI István
1925 *Poros országutakon*. Útirajzok. Debreczeni Újság nyomdája. Debrecen.
- FEJŐS Zoltán
2014 Cigándiak Amerikában. In VIGA Gyula (szerk.): *Tanulmányok Cigánd néprajzából*. Cigánd Város Önkormányzata. Cigánd. 319–374.
- GYÖRFFY István
1922) *Nagykunsági krónika*. Kertész Nyomda, Karcag.

IKVAI Nándor

1965 (Ism.) Balassa Iván: Földművelés a Hegyközben. *Ethnographia* LXXVI, 477–478.

1967 *Földművelés a Zempléni-hegység középső részén*. Műveltség és Hagyomány IX. KLTE Néprajzi Tanszék, Debrecen.

KOVÁTS Dániel

2014 *Újszászy Kálmán és a „pataki szellem”. Sárospatak ege alatt. Esszék, tanulmányok*. Kazinczy Ferenc Társaság, Sárospatak. 342–351.

LENGYEL Imre

1969 A rátkai német település. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* VIII, 233–245.

NAGY Géza

1985 *Karcsai népmesék*. I–II. Új Magyar Népköltési Gyűjtemény XX–XXI. Gyűjtötte és a bevezetést írta: Nagy Géza, Válogatta és a jegyzeteket írta: Erdész Sándor. Akadémiai Kiadó, Budapest.

NÉMETH Imre

1964 (Ism.) Balassa Iván: Karcsai mondák. *Ethnographia* LXXV, 480–483.

OROSZ István

1995 Balassa Iván agrártörténeti munkássága. *Múzeumi Kurír* 67, 12–15.

ORTUTAY Gyula

1975 Előszó. In BALASSA Iván: *Lápok, falvak, emberek*. 5–6. Gondolat, Budapest.

SZABADFALVI József

1970 *Az extenzív állattenyésztés Magyarországon*. Műveltség és Hagyomány XII. Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen.

SZABÓ Lajos

1975 *Taktaszadai mondák*. Új Magyar Népköltési Gyűjtemény XVIII. Akadémiai Kiadó, Budapest.

TAMÁS Edit

1999 *A Bodrogköz népessége a XVIII–XX. században. Vallási és nemzetiségstatisztikai feldolgozás*. A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetei 35. Sárospatak.

TÓTH Gergely

2003 Balassa Iván Borsod-Abaúj-Zemplén megyéről szóló művei. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* XLII, 589–596.

VIGA Gyula

2017 Balassa Iván tájtörténeti kutatásai Északkelet-Magyarországon. *Balassa Iván: Tájak, eszközök, hagyományok* 616–629. Kazinczy Ferenc Társaság, Sátoraljaújhely.

THE WHOLE IN ITS PARTS: THE REGIONAL RESEARCH OF IVÁN BALASSA IN NORTH-EASTERN HUNGARY

Keywords: Bodrogeköz, Abaúj Hegyköz, Tokaj-Hegyalja, Sárospatak, myths, hill farming, viticulture, German settler villages

The following essay is the text of presentation from a commemoration, which takes the results of Iván Balassa's (1917–2002) research of north-eastern Hungary into account.

The researcher of diverse interests was a defining personality of Hungarian ethnography in the second half of the 20th century. From director general of the Museum of Ethnography he became the head of the museum established in Sárospatak Castle (1956–1961). His vast knowledge and outstanding preparedness meant that he quickly and successfully became a major figure of Sárospatak's cultural history, partaking in the discovery of historical topography and researching the region's historical landscapes. He made significant results in getting to know the German (Swabian) communities that settled in Tokaj-Hegyalja during the 18th century, and mapping the changes in the culture they brought with themselves. Through historical and ethnographic research of agriculture in the Hegyköz of Abaúj county and its neighbouring villages – 22 settlement in total – he created the timeline for farming in mountain-range regions between the 16th and mid-20th century, up until the start of shared farming. He pointed out that although the southern part was impacted by effects that came with modernization (scythe harvesting, counting crops in garbs, etc.), it still retained its shared features with the Carpathian region (1964).

Iván Balassa made significant accomplishments in the research of the Bodrogeköz, an area bordered by the rivers Tisza–Bodrog–Latorca, which was a waterlogged swampy region before the river regulation in the second half of the 19th century, later torn in half after the Treaty of Trianon. He published a volume's worth of material of the myths of Karcza (1963), in which he described the settlement's – and tangentially, the region's – traditional belief system. He had separate studies for archaic forms of land use (fishing, herbalism, etc.) as well as for the region's societal answers to social challenges (agrarian socialist movement, American emigration).

The historical wine region of Tokaj-Hegyalja was Iván Balassa's half-century long research topic, of which he not only wrote a comprehensive monograph (1991), but he also explored the history of the management, society and culture of wine-grower market towns. He put great emphasis in his works on the technique of grape production, wine types, and the lands' outer economic and cultural ties.

The research work conducted by Iván Balassa in this region fits in the context of the entirety of the Carpathian Basin; his questions and answers are internationally ingrained. His research results of the lands of north-eastern Hungary elevated the studying of rural traditions to the broader horizon of science.

Gyula Viga